

RUSYA'DA SANSÜRÜN ORTAYA ÇIKIŞI VE I. PETRO DÖNEMİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜ*

Seyhan UÇAR **

ÖZET

İnsanın otorite ile olan ilişkisi, her toplumun kendi tarihi sürecinde farklı yollarla gelişmiştir. Bu gelişmeler yazının icadından önce sözel bir belleğin ürünüyken, yazı ile birlikte somut artsüremli niteliğe bürünmüştür. Rusya'da Hristiyanlığın kabulü ile yazılı gelenek ortaya çıkmıştır. Bu geleneğin gelişmesiyle otoritenin etkisi de yazılı kaynaklar üzerine yoğunlaşmıştır. Öyle ki sansür, Rusya coğrafyasında ilk başta dinî otoritenin silahı olmuştur. XVIII. yüzyıl başlarında I. Petro dönemi ile devlet yönetiminin dini otorite ile zıtlaştığı görülmektedir. Bir nevi çift kutuplu yönetim kendini göstermiştir. Erken dönem Rusça kaynaklarda dini metinler üzerinden etkisini gösteren sansür, I. Petro dönemiyle kısmen devletin dünyevileşme aracı olmuştur. Nitekim dini metinler ile ortaya çıkan sansür, I. Petro ile dünyevi bir güce dönüşerek Batılılaşma sürecinde araç olarak kullanılmış ve daha sonraki dönemlerde sistemli hâle gelmiştir. Keza matbaa gelişerek ruhban sınıfının kısıtladığı kaynakların önü açılmış ve kültürel dönüşüm hızlanmıştır. Bu çalışmada Rusya'da sansürün çıkışı tarihsel yönden ele alınarak sistemleşme sürecine girdiği I. Petro dönemindeki dönüşümü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sansür, Rusya, Rus edebiyatı, Matbaa, I. Petro.

THE EMERGENCE OF CENSORSHIP IN RUSSIA AND ITS TRANSFORMATION IN THE AGE OF PETER I

ABSTRACT

The relationship of man with authority has developed in different ways in the historical process of each society. While these developments were the product of a verbal memory before the invention of writing, they took on a concrete diachronic nature with the writing. Written tradition emerged with the adoption of Christianity in Russia. With the development of this tradition, the influence of authority has also focused on written sources. In this context, censorship was the weapon of religious authority at first in Russian geography. At the beginning of the 18th century, it was seen that the government of Peter I was in contrast with the religious authority. In other words, a kind of bipolar governance showed itself. Censorship, which showed its effect on religious texts in early Russian sources, became a means of secularization of the state in this period. As a result, censorship, which first appeared with religious texts, was transformed into a worldly power with Peter I and used as a tool in Westernization and became systematic in later periods. Likewise, typography developed and the written resources restricted by the clergy were paved and cultural transformation was accelerated. In this study, the emergence of censorship in Russia from the historical point of view and its transformation in the period of Peter I will be examined.

Keywords: Censorship, Russia, Russian literature, Printery, Peter I.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 17.02.2020; Yayına Kabul Tarihi: 01.03.2020

* Bu çalışma, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rus Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Doktora öğrencisi Seyhan UÇAR'ın "Çözülme Döneminde Rus Edebiyatına Uygulanan Sansür" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ANKARA; ORCID: 0000-0002-0586-4380, E-posta: ucars@ankara.edu.tr

Giriş

Eski Roma'da nüfus sayımı, toplum davranışları ve ahlak kurallarını yönetmekle görevli bir nevi hâkim niteliği taşıyan kişilere 'censor' denilirdi. Kökü, Fransızca 'censor', Latince 'censere' sözcüklerine dayanan 'sansür', 'takdir etmek, değer biçmek, yargılamak' anlamlarına gelir (McCormick vd. 2017: xii). Tarih boyunca, toplumsal yaşamın siyasi ve kültürel boyutta sürdürülebilirliği açısından, yöneticiler veya din adamları tarafından mevcut otoritenin korunması doğrultusunda yazılı veya görsel belgelerde birtakım kısıtlamalar veya değişiklikler yapıldığı bilinmektedir. Bu tür uygulamalar karşımıza 'sansür' olgusu olarak çıkar.

Gelişimiyle birlikte sansür, sözlük ve ansiklopedilerde farklı şekillerde açıklanmıştır. Bu kavram, "kitapların, tiyatro oyunlarının, daha sonra teknolojinin gelişmesiyle film, video gibi unsurların ahlak dışı ya da kabul edilmiş bir inanışla çatışıp çatışmadıklarını inceleyen kimi zaman resmî kimi zaman bireysel bir olgu" olmuştur. Vladimir Dal'in *Yaşayan Büyük Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü'nde (Tolkoviy slovar jivago velikorusskogo yazıka)* sansür, yazılı kaynakların denetimi, onaylanması veya yasaklanması, bununla görevli kurum ya da kişiler olarak açıklanır (Dal, 2008). *Brokgauz ve Yefron'un Ansiklopedik Sözlüğü'nde (Entsiklopedičeskiy slovar Brokgauza i Yefrona)*, otoritenin zararlı gördüğü eserlerin basımının sınırlandırılması ve bu kontrolü gerçekleştiren kurum şeklinde açıklanır. Ayrıca sözlükte, basım özgürlüğüne yönelik bazı kısıtlamaların sadece sansür amacıyla gerçekleşmediği belirtilir. Örnek üzerinden gidilecek olursa, görsel medya yayınlarında mağdurların isimlerinin sadece baş harflerinin verilmesi, kısıtlama amacıyla değil, koruma amacıyla yapılır. Sansürün şu anki hâlini alması, yani ön sansür olarak baş göstermesi 1471 yılında göreve gelen Papa IV. Siksta'ya uzanır. Bu dönemde kitap basımı, ön denetim ve din görevlilerinin onayı ile gerçekleşme başlar (Brokgauz vd. 1890-1907). *Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nde (Bolşaya sovetkaya entsiklopediya)*, otorite (dinî veya dinî olmayan) tarafından istenmeyen ya da zararlı bulunan bir yazılı eser, oyun, sinema, fotoğraf, radyo ve televizyon yayınları, bazen özel yazışmaların içeriğine kısmen ya da tamamen izin verilmemesi olarak ele alınır. Uygulanma yönünden sansür, *ön sansür* ve *sonradan sansür* olmak üzere ikiye ayrılır. Ön sansür, bir eserin basımı ya da yayımından önce resmî kurumların onayını gerektirir. Sonradan sansür ise basılmış ya da yayımlanmış bir eserin kısıtlanması ya da yasaklanarak geri çekilmesi gibi yaptırımları içerir (Lazarev vd. 1978). Ön sansür ve sonradan sansür temel iki yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserlerin basımı ve yayını üzerinde çeşitli otoritelerce gerçekleştirilen tekelleşme, imha etme, şifreleme, eser içerisinden çıkarma, eser içerisinde hassas sayılabilecek unsurların yumuşatılması, metnin yeniden yazılmasıyla yaratıcı sansür, belirli eserlere yönelik liste hâlinde yasaklama, kanun düzenlemeleri ile suçlama yoluyla caydırma ve otosansür gibi yöntemler sansürün işleyişinde kullanılmaktadır.

"Dergilerin ve tüm edebî eserlerin tarihsel bağlamda değerlendirmesi konusunda gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır; bu, din, politika ve edebiyat hakkındaki görüşlerin korunmaya alınmasındaki kapsamı, farklı bir ifadeyle dönemin sansür gereksinimini bilmek demektir" (Pekarski 1867: 3). Pyotr Pekarski'nin sansür hakkındaki görüşlerinden yola çıkılacak olursa, genellikle olumsuz bir izlenime sahip olan sansürün, zaman içerisinde yazın geleneğinin gelişmesine fayda sağladığı sonucuna varılabilir. Yani sansür, otorite tarafından uygulanan bir yaptırım olmasının yanı sıra, kısıtlayıcı özelliği neticesinde edebî türlerin ve telif haklarının günümüzdeki şeklini almasına katkı sağlamıştır.

Rusya coğrafyasında yazın geleneği, Hristiyanlığın 988 yılında kabul edilmesi ile yaygınlaşır. Sansür de dinî öğretilerin etkisiyle kendisi gösterir. Nabokov'un *Yetenek (Dar)* adlı romanında Fyodor Godunov-Çerdinstsev düşüncelerini, "Rusya'da sansür kurulu, edebiyattan önce ortaya çıktı; onun amansız üstünlüğü, her zaman hissedilirdi..." şeklinde dile getirir (Nabokov 2016: 265). Kimi zaman iyi niyet amacı güden sansür uygulamaları, genellikle devlet görevlileri tarafından yapılır. Bazen resmî olmayan sansür uygulamaları da olabilir. Kiliseler, bakanlıklar, askeri teşkilatlar, basın-yayın kuruluşları sansürün işleyişine yön veren önemli etmenlerdir. Bu etmenler zaman içerisinde etkileşime girerek sansürü sistemli hâle getirmiştir.

İlk Sansür Örnekleri

Rusya'da sansür, XI. yüzyıldan itibaren görülmekte olup XVIII. yüzyılın başlarında çerçevesi belli olan bir kavram olarak sistemli hâle gelmeye başlar (Reyfmán 2015: 18). Eleştirmen Nikolay Engelgardt'a göre, XVIII. yüzyılda sansür sistemli hâle gelse de henüz tam bir düzenlemeye tabi değildir. Bu dönemde hükümdar, Kutsal Sinod, daha sonra valilik, polis, akademi gibi idareler tarafından sansür denetimleri yapılır, ancak bunlar rastgele uygulanan yaptırımlardır (Engelgardt 1904: 31). Sansürün çıkış noktasına değinecek olursak; Rusya'da ilk kez okunması yasak olan kitapların listesine, *İgor Alayı Destanı*'ndan (*Slovo o polku İgoreve*), 1185) yüz yıl önce yazılmış olan, *Novgorod Kodeksi* (*Novgorodskiy kodeks*, 1056-1057) ve *Ostromir İncili*'nden (*Ostromirovo Evangeliye*, 1056-1057) sonra üçüncü el yazması *Svyatoslav El Yazması*'nda (*İzbornik Svyatoslava*, 1073-1076) değinilir. Kitabın yazarı, *Vaiz (Zebur) Kitabı*'nın (*Kniga Ekklesiasta, Propovednik*) 12. bölümü, 11. ve 12. ayetlerine atıfta bulunarak; "Hikmetlilerin sözleri üvendire gibidir, özdeyiş derleyenlerin sözleri iyi çakılmış çiviler gibidir; tek bir çoban tarafından verilmişlerdir¹. Bunların dışındakilere gelince oğlum, şu uyarıya dikkat et: Kitaplar yazmanın sonu yoktur; ve onlara fazlasıyla dalmak bedeni yorar." (Vaiz 12: 11-12).² "Yalancı kitaplara kapılmamak için -ki bunlardan bir sürü deli saçması çıkar- benim özenle seçtiğim anlatı kitaplarını al..." (Vaiz 12: 1-14) şeklinde ikazda bulunur. El yazmasında, kırk iki kitap *faydalı ve gerçek*, yirmi dört kitap ise *sahte, tanrıtanımaz ve mahrem* olarak anılır. Bu yirmi dört kitabı okumak büyük günahlar arasındadır. Latinlere ve Lüterciliğe karşı dogmatik içeriğe sahip olan *Kirillov'un Kitabı* (*Kirillova kniga*, 1644), yararlı ve zararlı kitaplar üzerinde duran başka bir örnektir (Blyum 2011: 11-12). Bu bilgiler ışığında, eski Rus kaynaklarında yazılı kaynaklar üzerinde bir denetim sağlama amacı güden bir yönelimin olduğu anlaşılmaktadır. Yani Rusya'da sansürün çıkış noktası dinî kaynaklar temelinde gelişmiştir. Devletin tekelinde yazılmış ilk resmî sansür belgesi olan *Stoglav* (*Stoglav*) adlı kitap ise 1551 yılında yazılmıştır. 1547 yılında tahta çıkan IV. İvan öncülüğünde hazırlanan bu kaynak, yüz bölümden oluşur. Kitapta din ve devlet işleriyle ilgili sorunlar ele alınır, çar ve Rus Ortodoks kilisesi tarafından belirlenen politikalara değinilir. Kitabın "Kutsal Kitaplar Hakkında" (O bojestvennih knigah) adlı başlığında daha önceki el yazmalarında olduğu gibi kutsal metinler üzerinde durulur:

Kâtipler, kutsal kitapları düzeltilmemiş çevirilerden yazıyor, yazarken de düzeltmiyorlar, çeviri aktarılırken eksik ve doğru olmayan noktalara ulaşıyor. Ve Tanrı'nın kiliselerinde bu kitaplara itibar ediliyor, onlara göre ilahi söyleniyor, onları öğreniyorlar ve onlara göre yazıyorlar. İlahi kurallara göre Tanrı'ya yönelik bu ihmalkarlığın ve umursamazlığın sonucu ne olacaktır? (Kojançikov 1868: 43)

¹ Rusçası: "Слова мудрых – как иглы и как вбывтие гвозди, и составители их – от единого пастря."

² bk. <https://www.jw.org/tr/yayinlar/kutsal-kitap/bi12/kitaplar/vaiz/12/>

Stoglav'ın "Katipler Hakkında" (O knijnih pistseh) adlı başlığında ise din adamlarına verilen düzeltilmemiş el yazmalarına el koyma hakkından söz edilir (1868: 96). Haciz işlemine eş değer olan bu el koyma, kitapların satışından önce icra edilir. Yani sistemli olmayan bir ön sansürün ilk adımları atılır. Bunun yanı sıra Kutsal Sinod, din adamlarına, basılı kitapların gözden geçirilmesini ve düzeltilmemiş olanların geri çekilmesi yönünde tavsiyede bulunur. Bu da sonradan sansürün ilk örneği niteliğinde olup yine düzensizdir. Ancak *Stoglav*'ın yayımlanması kilisenin dogmatik anlayışına ve hurafelere karşı düşünsel bir savaşa öncülük eder. XVI. yüzyılın ortalarına kadar kendini göstermiş olan, sosyal eşitsizliğe ve kilisenin dogmatikliğine karşı yönelime sahip *strigolnicestvo* (стригольничество)³ akımı (Kazakova vd. 1955) bunu kanıtlamaktadır.

Stoglav'da okullar ve öğrencilerle ilgili bazı başlıklar vardır. Bu başlıklarda eğitim alanında amaçlanan reformlar üzerinde durulur. Dolayısıyla *Saatler Kitabı* (*Çasovnik*, 1491), *Mezamir Kitabı* (*Psaltır*), *Alfabe* (*Azbuka*) gibi o dönemde okur-yazar oranını artırmak için kullanılan kitapların çok sayıda basımı konusunda bir gereklilik doğar. Nitekim bu gereklilik, Moskova'da ilk matbaanın kurulmasına ön ayak olmuştur (Jirkov 2001: 7). Matbaa XV. yüzyıl sonlarında kendini gösterir. Gennadi Jirkov, Rusya'da matbaanın kuruluş amacının din kitapları üzerinden eğitim seviyesini artırma, yani bir nevi Batı Avrupa tarzı aydınlanma olduğunu belirtirken (2001), Skabiçevski, bunun Batı Avrupa'dan farklı olarak ilk aşamada sadece devlet idaresi amaçlı kullanıldığını savunmuştur (1892: 5). O hâlde sonuç olarak şöyle söylenebilir; *Stoglav*'ın eğitimle ilgili başlıkları düşünsel çatışmalara neden olmuştur, matbaada Kiril harfleriyle basılan ilk kitap olan *Saatler Kitabı* dinî bir içeriğe sahiptir, bu bağlamda matbaanın ortaya çıkışında Batı Avrupa etkisinin olduğu ve aynı zamanda devlet idaresi amacının güdüldüğü yönündeki her iki görüş doğrudur. Matbaa ile sansür arasında organik bir bağın gelişimini kanıtlayan bu iki görüş temelinde, dönemin basım-yayın işlerine öncü olan isimlerini sansür çerçevesinde anmakta yarar vardır.

Matbaanın Gelişimi ve I. Petro Döneminde Sansür

Schweipolt Fiol, 1491 yılında ilk kez Krakov'da Kiril harfleriyle bir kitabın basımını (*Saatler Kitabı*) gerçekleştiren kişidir. Ondan sonra bilim insanı Francysk Skaryna (1490-1551), Krakov'da Kiril harfleriyle yayın işlerini sürdürür. Prag'da 1517-1519 yılları arasında, Rusça dâhil 19 ayrı dilde İncil'i basar. Rusya'nın ilk matbaacısı ise 1510'lu yıllarda doğduğu varsayılan İvan Fyodorov'dur. Fyodorov, Pyotr Mstislavets ile 1563 yılında Moskova'da ilk matbaayı açar. Fyodorov, baskı makinesini resmî belgeler için standart olarak kullanılan harflere göre hazırlar. 1564 yılında *Havari* (*Apostol*) adlı kitabı yayımlar. Ortodoks Kilisesi'ne ait dua ve ilahileri içeren *Saatler Kitabı*'nın iki farklı basımını 1565 yılında gerçekleştirir. Ancak kilise, bazı harflerin yanlış olduğunu ve kitabın Ortodoksluğa aykırı olduğunu ileri sürerek Fyodorov'u aşırıcılıkla suçlar. Bunun üzerine Fyodorov ve Mstislavets, Litvanya'ya kaçar. Burada iki üstat yollarını ayırır. Mstislavets, Vilnius'ta tüccarların desteğiyle matbaa faaliyetlerine devam ederken Fyodorov, Kazak Hetmanı Jan Karol Chodkiewicz'in isteği üzerine Zabludov'da 1569 yılında *Öğretici İncil*'i (*Evangeliye uçitelnoye*), 1570 yılında *Mezamir Kitabı*'nı (*Psaltır*) baskıya döker. 1572 yılında Lviv'e giden Fyodorov, burada tekrar *Havari*'yi basar, 1574 yılında tarihin ilk Rusça ders kitabı olan *Alfabe*'yi gramer bilgileriyle yayımlar. 1580 yılında ilk kez *En Gerekli Şeyler Fihristi*'ni (*Knijka sobraniye vesçey nujneyših*), sonra Knyaz Ostrojski'nin talebi üzerine *Yeni Ahit*'i (*Noviy Zavet*), *Mezamir Kitabı*'nı, Andrey Rımşa'nın *Kronoloji*'sini

³ 14. yüzyıl ortalarında Novgorod ve Pskov'da ortaya çıkan dinî inançlara karşı bir akımdır. Bu akımın takipçileri ruhban sınıfını yozlaşmış ve cahil bularak kilise ve manastır hiyerarşisini reddeder.

(Hronologiya), 1581 yılında ise ilk *Slav İncili*'ni (*Slavyanskaya Bibliya*) yayımlar. İlk matbaa, devlet himayesi altında bulunması nedeniyle sansüre maruz kalmasa da devletin idaresinde varlığını aralıklarla ancak XVII. yüzyıl sonlarına kadar sürdürebilmiştir. Nitekim halkın matbaayı yakmasıyla ilk kez tam olarak sansürlenmiş olur. Beraberinde *Lubok*⁴ resimlerindeki dinî içeriklere yönelik bir denetime gerek duyulur. Patrik İoakim, 1674 yılında bunların basımı ve dağıtımını ciddi cezalarla yasaklar (Reyfmán 2015: 19). Rusya'da matbaa faaliyetlerinin Schweipolt Fiol, Francysk Skaryna, İvan Fyodorov, Pyotr Mstislavets gibi isimlerin öncülüğünde ve dinî kaynaklar temelinde geliştiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber kilise, bu faaliyetleri desteklerken aynı zamanda eleştirmekten de geri kalmamıştır. Engellerle karşılaşan girişimcilerin, farklı merkezlere kaçarak ya da tüccarlardan destek alarak faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir.

Kilisenin matbaa üzerinde hâkimiyeti göze çarpmaktadır. El yazması eserler de XVII. yüzyılda sansüre maruz kalır. Moskova Basım Merkezi kâtipi Silvester Medvedev'in *Menne*⁵ (*Manna*) adlı makalesi bunun örneklerinden biridir. Bahsi geçen makaleden dolayı Medvedev, cezalandırılır. El yazmalarına yönelik baskı, I. Petro (tahtta kaldığı yıllar 1682-1725) ile birlikte artmıştır. Kilisenin matbaa üzerindeki etkisi olsa da I. Petro, keşiş hücrelerinde, kâğıt, kalem ve mürekkep bulundurulmasını yasaklar: "*Keşişler hücrelerinde hiçbir şekilde mektup yazmayacak, mürekkep ve kâğıt bulundurmayacaklar. Yemekhanede izin almak şartıyla yazı yazmak için bir yer olacak*" (Skabiçevski 1892: 4). Dinî alanda kısıtlamaların aşikâr olduğu I. Petro döneminde, bilim ve teknik kitaplarının basımında gerçekleşen artış ile ideolojinin pozitivist bir yönelime girdiği söylenebilir. Dönemin aydınlanma hareketleri ile kilisenin matbaa üzerindeki etkisi azalır. Bu hareketler, toplumun her kademesinde kendini gösterir. Öyle ki laik eğitim veren okulların açılışına izin verilir. Bilimler Akademisi'nin temelleri bu dönemde atılır. Kantemir, Lomonosov ve Tredyakovski gibi laik yazar ve düşünürlerin görüşleri yaygınlaşır. Ancak basım-yayım işleri daha laik bir düzene geçse de karşılığında Kutsal Sinod gücünü korumak ister.

Aydınlanmada bir araç olan matbaanın yaygınlaşması amacıyla Amsterdamlı tüccar Jan Hendriksz Thesingh'e, 1700 yılında I. Petro tarafından on beş yıllığına Rusya için kitap ve harita basma izni verilir. Öyle ki farklı matbaaların kitaplarını satan kişilere üç bin frank ceza verilir. Elde edilen cezanın bin frankı Thesingh'e aktarılır. Bir nevi matbaa Thesingh'in tekeline geçer. Kitapların hükümdar adına basılması yönünde bir ibarenin içermesi şartı koşulur. Resmî bir sansür gereksinimi niteliğindeki bu girişim, asırlar boyunca tekrar eden bir geleneğin de habercisidir (Reyfmán 2015: 26). I. Petro'nun laik ideolojisi kendini yazın dünyasında sansür bağlamında da göstermiştir. Matbaa bir yandan devletin desteğiyle gelişirken, diğer yandan otoritenin etkisi altında sansürün sistemleşmesi yönünde bir zemin oluşur. Bu dönemde Moskova ve Peterburg şehirlerinde devlet matbaaları açılır. Böylelikle matbaa, kısmen ruhban sınıfının elinden çıkmış olur ve laik bir düzene geçer. Bu matbaalar, resmî olsalar da tam olarak bağımsız değildirler. Basılan kitapların kontrolü bizzat çar tarafından yapılır. I. Petro'nun tahta çıkmadan önce kitaplar üzerinde çeşitli sansür denetimleri olsa da sistemli bir uygulamadan bahsedilemez. Laik ideolojinin hâkim olması, ruhban sınıfının otoritesini tamamen kırmamıştır. 1721 yılında yayımlanan Rusya'nın ilk basım-yayın kanunu olan "Din İşleri Kanunu"nda (Duhovnoy reglament), kitaplarda, Ortodoksluk inancına aykırı hususların kontrol edilmesi için ilk kez resmî bir sansür heyetinin kurulmasından bahsedilir (Blyum 2011: 12). Orta Çağ'ın dinî ideolojisine karşı yoğun bir savaş açan I. Petro, eski ideolojinin

⁴ Tasvirlerin yaş ağaç kabuğu tabakasının üstüne yapıldığı resim sanatıdır.

⁵ Tanrı'nın Peygamber Musa ve İsrailoğullarına çölde gökten indirdiği düşünülen kudret helvası ya da göksek ekmeğinin adı.

merkezi olan kiliseyi devletin himayesine alarak patrikliği vasıfsız kılar. Bu amaç doğrultusunda da edebiyat ve sanatı kullanır. Sokak tiyatroları, sokak eğlenceleri, parodi törenler I. Petro'nun politik açıdan ajitasyon araçları olur (Gerngross 1957: 123). Bunlardan biri ise XVIII. yüzyıl başlarında I. Petro'nun gençlik yıllarında yakın çevresinden oluşan eğlence amaçlı kurduğu *Şakacı, Sarhoş ve Delişmen Katedrali (Vşeşuteyşiy, vsepyaneyşiy i sumasbrodneysiy, 1690-1720)* adlı gruptur. Parodi bir sinod şeklini alan bu grup, Ortodoks ve Katolik Kilisesi ayinlerinin parodilerini komik ve aşağılayıcı şekilde icra eder. İlk başta Katolik Kilisesi'ndeki hiyerarşiyi alaya almak amaçlansa da bu, Ortodoks Kilisesi parodilerine evrilir. Bahsedilen etkinlikler, edebî ya da sanatsal bir değer taşımamaktadır, sadece ideolojik bir amacın ürünüdürler (Trahtenberg, 2005). XVII. yüzyıl sonlarında I. Petro'nun eğlence mahiyetinde başlattığı bu parodi eğlenceler, devlet idaresindeki laiklik ve kilise arasındaki çatışmanın, bir nevi iki kutuplu yönetim anlayışının göstergesidir. Genel olarak ciddi bir sansür uygulayıcısı olmayan I. Petro, sansürü, ruhban sınıfının etkisinden kurtulmak için kullanmış ve dinî metinler üzerindeki denetimi devlet tekeline sokmaya çalışmıştır. Sonuç olarak bu dönemde sansür, laik düzeyde tek kutuplu bir hâle evrilmiş, ideolojik çatışma temelinde gelişimini sürdürmüştür.

XVI. yüzyılda Batı ve Güney Rusya'daki ruhban sınıfları birleşir ve kitaplardaki Latin etkisini ortadan kaldırmak amacıyla bağımsız matbaalar kurarlar. Buna paralel olarak yazılı eserlere yönelik asıl tedbirler kendini gösterir. Moskovalı ve Kievli din adamları arasındaki güvensizlik sonucu çekişmeler ortaya çıkar. Kievli ruhban sınıfının Katolikliğe eğilim gösterdiğinden şüphelenilir. Bunun üzerine Çar Aleksey Mihayloviç ve I. Petro dönemlerinde Güney Rusya'daki basım-yayın işleri üzerindeki denetim artırılır (Skabiçevski 1892: 4). Çıkarılan kararnamelerle Moskova'nın haberi olmadan eserlerin basımına izin verilmez. Örneğin 5 Ekim 1720 tarihli kararnamede, Kiev ve Çernikov matbaalarında basılan bazı kitapların Ortodoksluğa aykırı olduğundan söz edilir (Ministerstvo Narodnogo Prosveşçeniya 1862: 3-4). Resim sanatı da benzer kontrolden etkilenir. 1721 yılında Kutsal Sinod, kutsal kitaplar ve dualar ile ilgili tasvirlerin satılmasını yasaklar. Benzer şekilde 1723 yılında alınan bir kararla, hükümdar ve devlet adamlarının portrelerinin satılması da yasaklanır. Kutsal Sinod, 1728 yılından beri faaliyetlerini sürdüren Rusya Bilimler Akademisi Yayınları'na da müdahaleden kaçınmamıştır (Engelgardt 1904: 26).

Kitapları kendi aydınlanmacı politikalarına göre ciddi bir şekilde denetlese de I. Petro, sansür yanlısı değildir. Üstelik matbaa çalışanlarını gereksiz ve keyfi sansürden kaçınmaları konusunda uyarır. Samuel von Pufendorf'un *Başlıca Avrupa Krallıkları ve Devletlerinin Tarihine Giriş (Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten, so itziger Zeit in Europa sich befinden)* adlı eserinin çevirisini Bujinski'den yapmasını ister. Bujinski, eserde Ruslarla ilgili ilginç ve aynı zamanda küçük düşürücü ifadeleri çevirmeye cesaret edemez. Bunun üzerine I. Petro sinirlenir ve "Aptal! Sana bu kitabı ne yapmanı emretmişim?" diye bağırır. "Çevirmemi" der Bujinski. I. Petro eksik kısımları kastederek "O zaman git ve emrettiğim şeyi yap, kitabın aslında ne varsa, ona göre çevir" der (Pekarski 1862: 437). Görüldüğü üzere Bujinski'nin iktidardan korkması nedeniyle kendi çevirisine sansür uygulaması, daha önce dinî bir kurum ya da devlet eliyle yapılan sansürün kısmen bireysel bir zemine geçtiğini göstermektedir. Bireysel etmenlerin oluşması ileriki dönemlerde sansürü girift bir pozisyona getirerek sistemleşmesine ve yazın türlerinin şekillenmesine yol açmıştır.

I. Petro'nun 1725 yılında ölümünün ardından başlayan Yekaterina Alekseyevna'nın iki yıllık hükümdarlığında sansürle ilgili önemli gelişmeler yaşanmaz. I. Petro'nun,

ölümünden önce verdiği “bilinen tüm olayların” baskıya dökülmesi yönündeki emri, 8 Nisan 1725 tarihinde yerine getirilir. 4 Ekim 1727 tarihinde Kutsal Sinod ve Aleksandr Nevski Manastırı'na ait matbaaların Moskova'ya taşınması kararı alınır. Böylelikle Peterburg'da, senato ve Bilimler Akademisi'ne ait dinî otoritenin yetkisinden uzak iki matbaa kalır. 1730-1740 yıllarını kapsayan Anna İvanovna döneminde keza matbaa konusunda ciddi bir denetime gidilmez. 26 Ekim 1732 tarihli kararda, Bilimler Akademisi'nin bastığı kitapları teşvik amacıyla yabancı kitapların ülkeye girişi yasaklanır. 23 Ekim 1737 tarihli kararda, Gürcüce din kitaplarının incelenmesi amacıyla Kutsal Sinod'da bu dili bilen kişilerin bulunması, Kalmuk dilinin öğretilmesi, ileride bu halkların dillerinde kitapların basılması önerilir. 26 Aralık 1738 tarihinde General Aleksandr İvanoviç Rumyantsev'e, Küçük Rusya'da⁶ Polonya takvimlerinin yasaklanması yönünde emir verilir. Bu takvimlerde imparatorluk ve özellikle Ukrayna hakkında amacını aşan metinler tespit edilmiştir. Üretimi ve bulundurulması yasaklanan bu takvimler, tespit edildiği takdirde yakılır (Skabiçevski 1892: 9). Dönemin aydınlanmacı yazarlarından Tredyakovski bu takvimlerden birinde basılan bir şiiri nedeniyle açıklama yapmak zorunda kalır:

... V. K. Tredyakovski bir ihbar üzerine, Anna İvanovna'nın taç giyme günü şerefine yazdığı “Yaşasın şimdi İmperatriks Anna” şiirindeki “imperatriks”⁷ kelimesinin asıl biçiminde yazılmadığı gerekçesiyle soruşturma geçirir. Gizli servis tarafından sorguya çekilen Tredyakovski, ‘şiirin ölçüsünün bunu gerektirdiğini’ ispatlamak zorunda kalır... (Reyffman 2015: 28)

Çariçe Yelizaveta Petrovna (1741-1761) da halefleri gibi sansür konusunda tutucu değildir. Çariçenin sansür konusunda bilinen emirlerinden biri, kendisine ait bir portreyi beğenmemesinden kaynaklanır. Petrovna, I. Petro'nun 1723 tarihli kararını hatırlatarak daha iyi bir ressamın seçilmesini emrettiği bilinir. Ayrıca 27 Ekim 1742 tarihli kararda, Anna İvanovna'nın ölümünden sonra basılan tüm kitaplardaki hükümdar isimlerinin kendi ismiyle düzeltilmesini ister. Keza 19 Ağustos 1748 ve 25 Ağustos 1750 tarihli tebliğlerde, Rusya'da basılan ve daha önceki hükümdarların isimlerinin geçtiği kitapların düzeltilmesine, bu tür yabancı kitapların ülkeye girişinin yasaklanmasına karar verilir (Reyffman 2015: 30). Bu dönemde sansür bağlamında kitapların içeriğinde ciddi bir kontrol söz konusu olmasa da bu olgunun dinî boyuttan dünyevi boyuta geçtiği söylenebilir. Sansür bir nevi kişisel amaçlar doğrultusunda gelişim göstermeye başlar.

Sonuç

Rusya'da XVIII. yüzyıla kadar basım-yayın işlerinin dinî kurumlar üzerinden geliştiği görülmektedir. Bazı erken dönem el yazmalarında, insanları uyaran metinlerin bulunduğu, bu uyarıların bazı kitapların okunmaması yönünde öğüt niteliğindeki kısıtlamalar içerdiği, yani düzensiz olarak sansür uygulandığı yadsınamaz. Sonrasında sansür dinî kurumların yönetiminde baskınlaşmıştır. XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında basım-yayın işlerinde devletin etkisi artmaya başlamıştır. Belirli bir sansür idaresine henüz gerek duyulmasa da sansür kimi zaman bireysel bir şekle bürünerek dinî otoritelerden uzaklaşmış ve bir çatışmanın neticesi olarak dinî otoriteye karşı silah olarak kullanılmıştır. Bu dönemde ilk defa Bujinski tarafından I. Petro tarafından istenilen çeviride otosansür uygulanmıştır. I. Petro döneminde Kutsal Sinod dinî kitapların kontrolünü elinde tutmaya çalışsa da “Sankt Peterburgskiye vedomosti” gazetesi haricindeki diğer laik kitap ve

⁶ Ukrayna bölgesi, Rusya tarihinde “Küçük Rusya” olarak bilinir (Acar 2009: 149).

⁷ “İmparatoriçe” sözcüğünün Latince hâli. bk. <https://rvb.ru/18vek/trediakovsky/02comm/001.htm#c1>

yayımların denetimi Bilimler Akademisi'nde olur. Bu, sansür uygulamasından çok kolektif bir redaktörlük işlevidir ancak sansürün sistemleşme sürecine de katkı sağlamıştır. I. Petro ile yazın geleneği üzerinde ruhani kurumların etkisi kısmen azalmıştır. Anna İvanovna ve Yelizaveta Petrovna dönemlerinde bu etki, zaman zaman kendisini gösterse de akademinin basım-yayın işlerindeki öncülüğü sansürün laik çizgiye geçişini hızlandırmıştır. Sonuç olarak XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Rusya İmparatorluğu'nda sansürün, matbaanın gelişimi ve devlet mekanizmasındaki laik dönüşüm ile sistemli hâle geldiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, K. (2009). *Rusya: Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BLYUM, A. V. (2011). *Russkiye Pisateli o Tsenzure i Tsenzorah ot Radişçeva do Naşih Dney: 1790-1990*. Sankt-Peterburg: Poligraf.
- ENGELGARDT, N. A. (1904). *Oçerk İstorii Russkoy Tsenzuri v Svyazi s Razvitiem Peçati (1703-1903)*. Sank-Peterburg: İzdanie A. O. Ouvorina.
- JIRKOV, G. V. (2001). *İstoriya Tzenuri v Rossii XIX-XX vv*. Moskva: Aspekt Press.
- KAZAKOVA, N. A. – Y. S. LURYE (1955). *Antifeodalniye Yereticeskiye Dvijeniya na Rusi XIV-naçala XVI veka*. Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- KOJANÇIKOV, D. E. (1863). *Stoglav*, Sanktpeterburg: v Tipografii Imperatorskoy Akademii Nauk.
- LAZAREV, B. M. – B. Y. IVANOV (1978). "Tsenzura". *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya*. Erişim Tarihi: 28.12.2019. <http://bse.sci-lib.com/article120488.html>
- MCCORMICK, J. – M. MACINNES (2017). *Versions of Censorship*. New York: Routledge.
- Ministerstvo Narodnogo Prosvşçeniya (1862). *Sbornik Postanovleniy i Rasporyajeniy po Tsenzur s 1720 po 1862 god (Polnoye Sobraniye Zakonov t. VI)*, Sankt-Peterburg v Tipografii Morskogo Ministerstva: 3-4.
- NABOKOV, V. (2016). *Yetenek*. (çev. Sabri Gürses). İstanbul: İletişim Yayınları.
- PEKARSKI, P. (1862). *Nauka i Literatura pri Petre Velikom*. Tom II. Sank-Peterburg: Tovarişçestva Obşçestvennaya Polza.
- PEKARSKI, P. (1867). *Redaktor, Sotrudniki i Tsenzura v Russkom Jurnale 1755-1764 godov*. Sank-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk.
- POTANOV, Y. A. (2018). *Rossiyskoye Zakonodatelstvo o Tsenzure*. XVIII-naçalo XX veka. Moskva: Yurayt.
- REYFMAN, P. S. (2015). *Tsenzura v Dorevolyutsionnoy, Sovetskoy i Postsovetskoy Rossii*. Moskva: Probel.
- SKABIÇEVSKI, A. M. (1892). *Oçerki İstorii Russkoy Tsenzuri (1700-1863)*. Sankt-Peterburg: İzdaniye F. Pavlennova.
- VSEVOLODSKIY-GERNGROSS, V. N. (1957). *Russkiy Teatr. Ot Istokov do Seredinı XVIII v*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.

İnternet Kaynakları

BROKGAUZ, F. A. – İ. A. YEFRON (1890-1907). *Entsiklopedičeskiy Slovar*. (Erişim Tarihi: 25.11.2019).

<http://www.vehi.net/brokgauz/>

DAL, V. İ. (2008). "Tsenzura". *Tolkoviy Slovar Jivago Velikorussskogo Yazıka*. (Erişim Tarihi: 25.11.2019).

<http://slovardalja.net/word.php?wordid=42638>

Kutsal Kitap-Yeni Dünya Çevirisi, Vaiz 12: 1-14. (Erişim Tarihi: 27.12.2019).

<https://www.jw.org/tr/yayinlar/kutsal-kitap/bi12/kitaplar/vaiz/12/>

NABOKOV, V. (1962). *Dar*. New York: İzdatelstvo Imeni Çehova. (Erişim Tarihi: 20.02.2020).

http://lib.ru/NABOKOW/dar.txt_with-big-pictures.html#2

TRAHTENBERG, L. A. (2005). "Sumasbrodneysiy, Vseşuteşiy i Vsepyaneyşiy Sobor". *Odissey: Çelovek v İstorii*. Moskva: Nauka: 89-118. (Erişim Tarihi: 20.12.2019).

http://ec-dejavu.ru/v-2/Vseshut_sobor.html